

УДК 81=16:378.091.3.011.3(477)(091)
DOI 10.32999/ksu2413-3337/2019-36-42

СЛАВІСТИКА В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ: ВІД РОЗКВІТУ ДО ВИЖИВАННЯ

Паламарчук Ольга Леонідівна,
кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри слов'янської філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
palamarcuk@ukr.net
orcid.org/0000-0002-4196-088X

Чмир Олена Романівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
chmyr@ukr.net
orcid.org/0000-0003-3209-7751

У статті розглянуто історію та традиції університетської славістики в Україні, динаміку відкриття та реорганізації славістичних кафедр. Проаналізовано розвиток славістики за роки незалежності України, сформульовано проблеми, що постали перед нею у зв'язку з викликами сьогодення. Запропоновано можливі шляхи подолання кризи славістики з урахуванням сучасних вимог в умовах глобалізованого світу.

Ключові слова: університетська славістика, славістичні кафедри, історія славістики.

SLAVIC STUDIES IN THE UNIVERSITIES OF UKRAINE: FROM BLOSSOM TO SURVIVAL

Palamarchuk Olga Leonidivna,
Candidate of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Slavic Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
palamarcuk@ukr.net
orcid.org/0000-0002-4196-088X

Chmyr Olena Romanivna,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavic Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
chmyr@ukr.net
orcid.org/0000-0003-3209-7751

The article deals with the situation of academic Slavic studies in the universities of Ukraine in connection with the crisis of humanitarian education in the world. The authors outline the history of the emergence of Slavic chairs at universities in the 19th century and its dependence on the ideological guidelines of empires, which governed Ukrainian lands at that time. Further there is an overview of the history of Slavic chairs in the 20th century: from destruction of Slavic studies in the Soviet Union before the Second World War to their revival afterwards due to geopolitical changes, leading to the success of Slavic studies in the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

After gaining independence and through the 1990s, Ukraine saw a rapid increase in number of universities, especially non-state ones. Many of the new opened majors in Slavic studies. There were created new Slavic centers (Uzhhorod University, NaUKMA, etc.) while departments of Russian studies faced adjustments and changes in their educational process.

Recently Slavic studies have encountered difficult challenges in both its academic and scientific aspect due to various factors. New social challenges, economic difficulties, demographic crisis, the reform of education which is taking place right now in Ukraine, new system of enrollment of university applicants – all this threatens the existence of this department. Ukraine, having chosen to join the EU as the strategic task, should preserve traditions and achievements of the national Slavic school. Properly trained professionals should be the ones to expand communication and mutual understanding among people, providing training for translators and interpreters, in the field of politics, business, academic and narrative translation, etc. As a possible way out of this crisis authors contemplate European experience of combining Slavic studies with other academic fields (history, political science, international relations, journalism, economics, tourism, geography, law, sociology, psychology).

Key words: university Slavic studies, Slavic chairs, history of Slavic studies.

Криза гуманітарної освіти, славистичної, зокрема, у світі має об'єктивні причини. Початок кризи припадає на 90-і роки, коли геополітичні зміни руйнують біполярний світ – у західних країнах різко зменшується інтерес до вивчення потенційного супротивника (всі слов'янські держави належали до так званого «соціалістичного табору»), що призводить до втрати інтересу до слов'янських мов, літератур, культур; у слов'янських країнах, після розпаду федеративних утворень та швидкого транзиту переважної більшості з них із соціалістичного табору до членства у ЄС, також скоротився інтерес до вивчення колишніх партнерів і сусідів. Попри офіційні принципи Євросоюзу щодо використання мов, на практиці, домінує англійська мова, яка стала практично світовою *lingua franca* [1, с. 5–12].

В Україні до цих глобальних процесів додалися демографічна криза, складна економічна ситуація в умовах війни з Росією, початок реформування вищої освіти. У сукупності ці фактори створюють загрозу для існування спеціальності, можуть призвести до втрати давньої традиції.

Проблема вже певний час привертає увагу провідних славистів. Проаналізувати причини, запропонувати можливі шляхи виходу з кризи у своїх працях намагаються Д. Айдачич, О. Албул, П. Буняк, Р. Драгичевич, Б. Зелінський, Н. Лобур, О. Паламарчук, Є. Пашенко, П. Піпер, Л. Попович, І. Поспішил, Б. Станкович, О. Чмир, Т. Фудерер та ін.

Слов'янознавство сформувалося як окрема галузь наукових досліджень на рубежі XVIII – XIX ст. у зв'язку з соціально-економічними змінами в європейських державах – передусім у Австро-Угорській та Російській імперіях. Зародження славистики як науки, а згодом і її інституційне оформлення, заснування кафедр в університетах пов'язане з діяльністю визначних учених Йозефа Добровського, Олександра Востокова, Варфоломія Копітара, Франца Міклошича, Павла Йозефа Шафарика, Ватрослава Ягича.

Слов'янська філологія формувалася як галузь наукових досліджень у зв'язку з рухами за національне відродження слов'ян, в ідеологічному контексті обстоювала право на національно-культурне самовизначення кожного слов'янського народу. Нова наукова галузь посідала особливе місце у суспільно-інтелектуальній парадигмі держав, у яких проживали представники слов'янських народів. Розвиток слов'янознавства, вивчення історії та культури слов'янських народів тісно пов'язувалися з національно-державними інтересами багатоетнічних імперій. Для Австро-Угорської імперії характерним був австрославизм як одна з форм федералізму. У Російській імперії існували подвійні стандарти щодо самовизначення

слов'янських народів – надавалася усіляка підтримка тим, що проживали за межами імперії (москвофільство у Галичині, сербський, болгарський рухи), з метою зробити їх прихильниками/союзниками Росії; тих же, хто боровся за національно-культурну самостійність та незалежність у межах імперії, жорстоко переслідували (збройні акції проти польського руху, переслідування українського руху – від Кирило-Мефодіївського товариства до заборон української мови).

Створення славистичних кафедр як науково-навчальних осередків у класичних університетах у XIX столітті визначалося та регулювалося законами державних утворень, до складу яких належали українські землі у цей час.

Заснування Імператорського університету імені Св. Володимира в Києві у 1834 р. мало на меті сприяти деполонізації Південно-Західного краю. Перший ректор університету, визначний учений-енциклопедист Михайло Максимович, у своїх наукових працях часто звертався до питань слов'янської філології. Рішення про відкриття кафедри «історії та літератур слов'янських нарід» у ньому було прийнято у 1842 р. (фактично викладання почалося у 1846–1847 рр.). Влада пильно стежила за умовами викладачів та студентів, заохочуючи беззастережну відданість монархії. Упродовж XIX – поч. XX ст. кафедру очолювали вихованці вищих навчальних закладів Санкт-Петербурга (В. Яроцький (1847–1875), Т. Флоринський (1882–1917) та Москви (О.О. Котляревський (1875–1881)). З 1907 р. в університеті виник іще один осередок, де формувалися славистичні інтереси – «Семинарий русской филологии при Университете св. Владимира» професора В.М.Перетца, у діяльності якого важливе місце посідали українознавчі сюжети. У роботі семінарію брали участь І. Огієнко, Є. Тимченко, С. Маслов, Б. Ларін, П. Филипович, М. Драй. За період до 1917 р. кафедра підготувала багато фахівців, її викладачі створили багато серйозних наукових праць [4, с. 869–892]. Трагічні події української революції 1917–1920 рр. – загибель чи еміграція значної частини провідних учених та студентської молоді; численні реорганізації, зумовлені більшовицькими експериментами в освіті; жорстокі репресії нової влади проти інтелігенції призвели до знищення слов'янознавства. Після відновлення діяльності Київського університету в 1933 р. про відкриття кафедри славистики у ньому не йшлося. Слов'янознавство в Радянському Союзі у цей час було проголошене «фашистською» наукою. Порівняльно-історичний метод, що переважно застосовувався у дослідженнях, не відповідав постулатам «нового вчення про мову». У 1934 р. відбувся процес у справі так званої «Російської національної партії» («Справа славистів»), фігурантами якого були В.М. Перетц та М.Л. Туницький [3]. Започаткована традиція

української славистичної школи на кілька десятиліть була брутально перервана.

У Львівському університеті славістика започатковується у 1889 році, коли засновується «заклад порівняльної філології слов'янських мов, літератур і мистецтва» (Zakład porównawczy filologii języków słowiańskich, literatury i sztuki) на чолі з відомим філологом, етнографом, істориком професором Антоні Каліною. Діяльністю кафедри слов'янської філології протягом 1889–1939 років мала теоретичне філологічно-лінгвістичне спрямування і спиралася переважно на порівняльно-історичні принципи. Теоретичні курси львівської кафедри виразно профілювали в галузі порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, особливо болгарської, польської, старослов'янської і чеської. На кафедрі працювали такі відомі славісти, як Адам-Антоні Кринський, Казимир Нітш, Генрик Улашин, Францішек Крчек, Тадеуш Лер-Сплавінський та ін. Пройдений кафедрою шлях свідчить про збагачення наукової проблематики і збільшення кількості досліджуваних мов. Значно менше уваги у польський період функціонування Львівського університету приділялося практичному оволодінню окремими слов'янськими мовами. Практичні, хоч і недостатньо глибокі знання мов, студенти одержували на лекторах чеської, сербохорватської, російської та української мов. Та все ж славістика у Львові була у значно вигіднішому становищі, ніж на теренах колишнього Радянського Союзу [2, с. 3–11].

Після Другої світової війни славістика вступає в новий період свого розвитку. Значна частина країн, що склали на політичній карті Європи «соціалістичний табір», були слов'янськими. Нові геополітичні умови у біполярному світі стимулювали інтерес до славістики в обох його частинах: західний світ мав краще знати свого супротивника, у країнах радянської зони впливу слов'янські мови були необхідним інструментом порозуміння між братніми народами, а російська мова стала мовою міжнародного спілкування.

Після закінчення Другої світової війни академік Л.А. Булаховський, який на той час був директором Інституту мовознавства АН України, відновлює 1947 року кафедру слов'янської філології у Київському університеті і очолює її. Акад. Л.А. Булаховський доклав величезних зусиль, щоб зосередити і об'єднати навколо кафедри нечисленні на той час у Києві кадри славістів, організувати навчальний процес і розпочати підготовку кваліфікованих полоністів та богемістів. Кафедра слов'янської філології під керівництвом акад. Л.А. Булаховського підготувала багату вчених, які успішно розгорнули славистичні дослідження упродовж другої половини ХХ – поч. ХІХ ст. Саме з випускників перших повоєнних років у Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні було створено спочатку

групу, а потім відділ загального і слов'янського мовознавства, славистичні підрозділи в інших академічних інститутах, в доробку яких фундаментальні колективні славистичні праці, індивідуальні монографії, присвячені важливим проблемам сучасної славістики. Випускники кафедри – доктори філологічних наук А.Й. Багмут, Ю.Л. Булаховська, І.М. Железняк, Т.Б. Лукінова. Аспірантську підготовку під керівництвом Леоніда Арсенійовича пройшли академіки О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, члени-кореспонденти АН України О.Б. Ткаченко, А.П. Непокупний, доктори наук М.О. Карпенко, Л.С. Паламарчук, В.І. Шевчук.

У Львівському університеті на філологічному факультеті 1945 року був відкритий відділ слов'янської філології, на якому функціонували дві кафедри: слов'янських мов та слов'янських літератур. У 1948 році вони були об'єднані в кафедру слов'янської філології, якою до 1950 р. керував професор І.С. Свенціцький. Перші повоєнні роки були присвячені підбору і вишколенню наукових кадрів, їх підготовці до викладацької та наукової роботи, оскільки польські наукові кадри почали переселятися у Польщу. Під енергійним керівництвом професора І. Свенціцького вдалося укомплектувати основний викладацький кістяк кафедри – це викладачі Микола Пушкар, Лукія Гумецька, Михайло Онишкевич, Степан Масляк, Едвард Воронецький, Федір Шило, Микола Малярчук [2, с. 3–11].

У 1968 році, розвиваючи славистичну традицію, пов'язану з іменами відомих славістів В. Григоровича, В. Ягича, О. Кочубинського та ін., організовано кафедру загального та слов'янського мовознавства в Одеському національному університеті імені І. Мечникова і відкрито спеціалізацію із сербохорватської мови.

Після здобуття Україною незалежності, протягом 90-х років, спостерігається бурхливе зростання кількості вишів, особливо недержавних; у багатьох з них відкриваються спеціалізації зі славістики. Особливо активно вводилося вивчення слов'янських мов у районах компактного проживання відповідних національних меншин: болгарської – в Бердянську, Ізмаїлі, виокремлення кафедри болгаристики в Одеському університеті (2007); польської – Прикарпатський університет (Івано-Франківськ), Східно-Європейський університет (Луцьк), чеської – Запорізький університет. Серед недержавних вишів кафедра славістики була створена у Славистичному університеті в Києві, де вивчалися південно- і західнослов'янські мови. Цей університет мав численні філії у різних містах України, в багатьох з яких теж викладалися слов'янські мови.

Формуються нові славистичні осередки. 1996 року в Ужгородському національному університеті було відкрито кафедру словацької філології. Сьогодні кафедра є визнаним

науково-методичним центром словакістики в Україні. 2007 року на факультеті гуманітарних наук НаУКМА була створена кафедра загального і слов'янського мовознавства, яка у циклі вибіркового дисциплін об'єднала дисципліни загальнотеоретичного, історичного та прикладного циклів. Серед прикладних дисциплін, зокрема, сучасна польська, чеська, болгарська, хорватська мови.

Відбувається логічне перепрофільювання кафедр русистики – адже до славистики в усіх слов'янських країнах включають усі слов'янські мови, крім національної. Відповідно, до навчально-освітнього процесу на цих кафедрах включають славистичні дисципліни, змінюючи в такий спосіб назву, а часом і навчально-освітню концепцію кафедри. Напр., у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича в 2001 році було створено кафедру слов'янської філології та порівняльного літературознавства, хоча традиційною фаховою спеціальністю кафедри є спеціальність “російська мова та література”. У 2002 році на кафедрі відкрито нову спеціальність: переклад (російсько-український).

Можна стверджувати, що на початок ХХІ ст. українське слов'янознавство мало значні здобутки, як академічні (фундаментальні видання, участь у міжнародних форумах та проектах, підготовка фахівців), так і загальногуманітарні (переклади на українську, культурні та туристичні обміни тощо).

Останнім часом славистика як університетська дисципліна і науковий напрямок постала перед дуже складними випробуваннями – тривала криза зумовлена складними чинниками різного характеру. Нові суспільні виклики, економічні труднощі, демографічна криза, реформа освіти, яка відбувається в Україні, нова система зарахування абітурієнтів до вишів ставлять під загрозу окремі спеціальності. Здійснюючи реформу, слід мати на увазі, передусім, перспективи розвитку держави. Адже практично всі слов'янські мови сьогодні є офіційними мовами Європейського Союзу, тобто обравши вступ до ЄС як стратегічне завдання, Україна повинна готувати професійних перекладачів. Знання мови та культури сприяє розширенню комунікації між народами, поглиблює взаєморозуміння, дозволяє доносити правду про Україну, представляти Україну в світі. Не випадково, чотири

випускники слов'янського відділення КНУ імені Тараса Шевченка нині є Повноважними Послами або виконувачами обов'язки Послів України, випускники-слависти успішно працюють у дипломатичних установах, українських і закордонних ЗМІ, забезпечують професійний переклад у найрізноманітніших сферах. Окремо слід згадати художній переклад як важливий засіб міжкультурного взаємозбагачення. Фахівці постійно ведуть пошук виходу з кризи – в європейських університетах при оновленні навчальних програм до класичних програм додають регіональні студії, культурологію, комбінують вивчення слов'янських мов з іншими спеціальностями (історія, політологія, міжнародні відносини, журналістика, економіка, туризм, географія, право, соціологія, психологія). В Україні, яка має давні глибокі традиції університетської славистики, необхідно зробити все, щоб зберегти і розвинути їх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айдачич Деян. Кому потрібна славистика сьогодні? / Славистичні дослідження. Фольклористичні, літературознавчі, мовознавчі. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 307 с.
2. Албул Ольга, Лобур Надія. Львівська славистика у загальноєвропейському контексті. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Пам'яті академіка Л. А. Булаховського. – Київ: Освіта України, 2017. С. 3–11.
3. Ашин Ф.Д., Алпатов В.М. «Дело славистов»: 30-е годы. Москва, 1994
4. Яровий В.І., Паламарчук О.Л., Чмир О.Р. Українська університетська славистика в контексті національної історії: відпочатків до середини ХХ ст. – Слов'янські обрії. Вип. 2. XIV Міжнародний з'їзд славистів (10.09 – 16.09. 2008, Охрид, Республіка Македонія). Київ : НАН України, Український комітет славистів, Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського, 2008. С. 869–892.

REFERENCES:

1. Aidachych, Deian. (2010). Komu potribna slavistyka sohodni? [Who needs Slavistics today?]. Slavistychni doslidzhennia. Folklorystychni, literaturoznavchi, movoznavchi. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiyi universytet». [in Ukrainian].
2. Albul Olha, Lobur Nadiia. (2017). Lvivska slavistyka u zahalnoevropeiskomukonteksti. *Komparatyvni doslidzhennia slov'ianskykh mov i literatur*. Pam'iaty akademika L. A. Bulakhovskoho. Kyiv : OsvitaUkrainy. [in Ukrainian].
3. Ashyn, F. D., Alpatov, V. M. (1994). «Delo slavistov»: 30-e hody [The case of Slavs: 30 years]. Moscow. [in Russian].
4. Iarovy, V. I., Palamarchuk, O. L., Chmyr, O. R. (2008). Ukrainska universytetska slavistyka v konteksti natsionalnoi istorii: vidpochatkiv do seredyny XX st [Ukrainian University Slavism in the context of national history: from the beginning to the middle of the XX century]. *Slovianski obrii*. Vyp. 2. XIV Mizhnarodnyi zizd slavistiv. Kyiv : NAN Ukrainy, Ukrainyskyi komitet slavistiv, Natsionalna biblioteka im. V.I.Vernadskoho. [in Ukrainian].